

Увод

Като деца в риск се определят деца и млади хора, които поради социални, материални или здравословни причини нямат възможност да изградят пълноценна връзка между себе си и обществото. Често травмирани, изолирани и отбягвани, те имат малък шанс, или изобщо нямат такъв, за равен старт в живота с останалите млади хора. Причините за наличието на деца в риск са разнообразни – от социалната им среда, до различни здравословни проблеми. Като такива се определят най- често:

- деца с хронични заболявания
- деца в неравностойно социално положение
- деца живеещи в институции
- деца с емоционални и поведенчески проблеми

Негативните последици за бъдещето развитие на тези деца могат да бъдат: дезадаптивно и девиантно поведение, посттравматични разстройства, суицидни опити, личностни и сексуални разстройства, психосоматични заболявания, прояви на жестоко насилие, сексуално насилие, злоупотреба с психоактивни вещества и пр, като всичко това налага превантивни или последващи мерки от страна на социалните работници по отношение на тяхното поведение, проблеми и други.

1. Фактори и последици за появата на деца в риск

Както бе споменато в увода, за съществуването на деца в риск има разнообразни причини. Често самото здравословно състояние или социалната среда е основен фактор за съществуване на категорията деца в риск.

Съществен фактор за категоризиране на децата в риск обаче е извършено престъпление или насилие над тези деца.

Когато се говори за престъпност, особено за насилия над детето, неизменно се има

предвид и наличието на агресивни прояви.

По отношение на насилието, което детето може да изпита от обкръжаващата го среда, трябва да се подчертае, че косвен източник на различни типове нежелано девиантно поведение са различните физически и психически недостатъци.

Неприемането на децата поради различни физически недостатъци може да бъде особено болезнено и неефективно за изграждането им като зрели личности. Но още по-явен катализатор за формирането на противоправно, асоциално поведение са различните психически недостатъци на деца, с иначе напълно нормално физическо състояние. Често те възпрепятстват приспособяването на индивида към семейната и училищната среда. Към тях спадат аутизмът, ригидността, честите състояния на фрустрация, различните фобии.

Известно е, обаче че човек се ражда и развива в семейна среда. Едва по-късно влиза в контакт с училището и различни по същността си формални и неформални групи. Въпреки съществуващите спорове относно този проблем, несъмнено в семейството детето не само изгражда определена ценностна система и стил на поведение, но то ги моделира в много голяма степен чрез идентифициране с родителите и възприемането на техните ориентации и възгледи.

Едно от най-силно травмиращите детето обстоятелства е липсата на обич и внимание от страна на родителите, особено в периода на физическо и психическо съзряване. Тези деца трудно се социализират и често имат проблеми с междуличностните контакти, а ако върху тях е упражнено насилие, то говорим за деца в риск.

Пряко влияние върху нестабилността на детската психика има разпадането на брака, особено ако детето се превръща в пряк свидетел на скандалното и аморално поведение на родителите един спрямо друг, които постепенно губят авторитета си и престават да бъдат своеобразен коректив на детското поведение. Създалата се ситуация и статут на непълно семейство оказва изключително неблагоприятно въздействие върху общото развитие на детето.

При “доведено семейство” изникват проблеми с адаптацията на подрастващия към

доведения родител и е възможно създаването на конфликти и насилия в процеса на съвместно съжителство, което отново поставя детето в риск. В тази ситуация, особено в периода на пубертета, не са редки случаите на бягство от вкъщи и училище, както и проявите на повишено агресивно поведение. В повечето случаи бегълците са жертва на насилие или свидетели на раздяла между родителите. Често им липсва обич и нежност. Тези деца са изключително нестабилни и емоционални. Когато детето планира бягство, то го осмисля като окончателен акт на откъсване от семейството и средата, която го заобикаля. С това започват и проблемите. За да може да се прехрани и намери подслон, детето би могло да извърши кражби, да започне да проституира и т.н., което го квалифицира като дете в риск.

Сериозен конфликт в семейството, който дава пагубно отражение върху детето е алкохолизмът и/или наркоманията сред родителите. Освен, че това е явна индикация за разпадането на брака, често възпитателния надзор и контрол над детето е сведен до минимум или напълно липсва. Често тези родители са извършители на противоправни деяния, а не рядко провокират и дори насилствено заставят децата си за извършването на различни асоциални прояви. Освен това, върху тях бива оказвано косвено или пряко въздействие за превръщането им в алкохолици и наркомани. Едни от най-често срещаните черти, които формират деца, израснали в такива семейства и които се превръщат в стил на поведение в зрялата им възраст са: “пристрастено натрапливо поведение или сключване на брак с пристрастен човек; безмилостна критичност към себе си и другите; липса на здрави граници; толерантност към неуместно поведение; трудно осъществяване на интимни връзки; пречупена воля; импулсивни реакции; ниско самочувствие; прекалена зависимост и страх и изоставяне”.

Друг, оказващ изключително влияние за формиране на групата деца в риск е ниското културно-образователно ниво на родителите съчетано с икономически проблеми в семейството. Финансовите затруднения се явяват предпоставка за прояви на криминогенно поведение, най-често свързано със задоволяването на утилитарните потребности на родителите. Що се отнася до ниския социален статус и недостатъчното образователно ниво на родителите, децата биха могли да предприемат няколко типа действия. Първата посока на поведение, която е и най-благоприятна е приемането на семейното положение като даденост и защита на родителите от евентуални нападки. Възможно е обаче детето да се дистанцира от семейната среда. Най-често то се стреми да се приобщи към семейства с по-висок социален статус. Третият и най-драматичен изход от ситуацията е демонстрирането на асоциално поведение, което често е напълно осъзнато средство за отмъщение насочено към родителите заради мястото на семейството в социалната йерархия.

Като все по-нарастващ проблем в обществото се обособява физическото и психическо

малтретиране на подрастващите от страна на родителите, както и сексуалното посегателство върху тях. В такива ситуации част от децата се отдръпват в себе си, започват да страдат от чувство за вина, често преустановяват всякакви социални контакти. Други юноши обаче неимоверно засилват проявите си на агресивност, които ескалират до такава степен, че биха могли да завършат със садистични сексуални действия, насочени към други деца или възрастни. Често родителите, които упражняват насилие върху собствените си деца в миналото са били жертви и малтретирани в семейството си. Множество са драматичните измерения на проблема, още повече, че често тъй като се превръща в модел на поведение, насилието може да се съхрани и да стане част от опита на децата. Последниците от израстването в такава семейна среда се изразяват в появи на агресия към другите, формирането на ниска самооценка, слаба адаптивност и чувство за захвърленост в един чужд и враждебен свят.

Всички по-горе изброени фактори за формиране на насилствено поведение върху децата са свързани с дисфункции в семейството като институция.

Както се вижда от множеството описани случаи на семейна дисхармония, трудно би могла да се очертае рязка граница между детето – престъпник и детето – жертва. В повечето случаи те корелират помежду си. Именно за това при извършване на евентуално престъпно деяние от страна на дете е не просто желателно, а задължително и необходимо да се разкрият всички източници и мотиви за действията му от страна на социалните органи. В противен случай, едни прибързани наказателни мерки биха били не само неефективни, но и деструктивно влияещи върху личността му.

В пряка връзка със семейството, друг фактор, който оказва изключително силно влияние върху формирането и развитието на детската личност, е училището, като обкръжаваща среда. В повечето случаи проблемите от едната среда – семейната или училищната пряко рефлексират върху другата и засилват и така съществуващият дисбаланс.

Тъй като двете основни социални среди, в които детето се формира и развива са олицетворени от семейството и училището като институции, негативните взаимоотношения между тях могат да доведат до изключително сериозен конфликт или мотив за насилие върху подрастващия и да го поставят в категорията дете в риск. Друг фактор е обкръжаващата среда от връстници на детето.

2. Социална работа с деца в риск

В научната литература има много възгледи за социална работа. Влияние върху идеите оказват националните традиции в развитието на науката и практиката, конкретната обществено-икономическа и политическа ситуация (исторически и съвременен обществен аспект) в отделната страна, избраният научен подход (духовно-научен, феноменологичен, емпирично-аналитичен, системен и пр.), идеологическата позиция на автора (либерална, социалдемократическа и пр.).

Една от най-широко разпространените представи за социална работа с деца в риск е свързана с организираното оказване на помощ от страна на обществото т. е, интегриране на семейството, средата и училището за оказване на помощ на такова дете.

Целта е постигане на социални и поведенски промени чрез рационално прилагане на методите на социалните науки и практически опит и/или настаняване при нужда на такова дете в специална институция и последващото следен на развитието му.

У нас, реформата в системата на грижи и закрила на децата в България се осъществява при спазване и изпълнение на международните и национални нормативни актове в областта на грижите и закрила за децата и най-вече на Конвенцията за правата на детето на ООН и Закона за закрила на детето.

В основата на принципите на Националната стратегия за защита правата на децата на улицата са принципите на Конвенцията на ООН за правата на детето и принципите на Закона за закрила на детето:

- всички права са гарантирани за всички деца на основата на недискриминация и равнопоставеност;

- интересите на децата са определящи при всички дейности, отнасящи се до тях;

- мнението на децата трябва да се взема предвид при всички въпроси, които ги засягат;

- участие на детето в обществения живот, определяне на неговите граждански и политически права;

- осигуряване на основните права и изисквания за оцеляване на децата - здравословно състояние, образование и околна среда, подходящи за развитието им;

- защита на децата от експлоатация, малтретиране /физическо, сексуално и психологическо/;

- развитие на детето в неговата естествена среда – семейната

Създаването на подобна стратегия се опосредства от следното: появата на деца в риск е свързано с обедняването на населението, увеличаването на безработицата в национален мащаб и особено сред ниско квалифицираните слоеве на населението, липсата на адекватни механизми за социална защита. Резките социални и икономически промени на макрониво доведоха до дестабилизация на действащите до момента механизми за социална регулация, които не бяха заместени от нови. В символна и практическа криза се оказа действащият модел на семейна институция. Множество семейства бяха изправени пред трудности при отглеждането на децата си – както чисто финансови, така и на взаимоотношенията родители – деца.

В основата на практиката на социалната работа е моделът на помагане, в който социалният работник чрез уменията си създава възможност за изграждане на положително работно взаимоотношение с детето. Положителното взаимоотношение се характеризира с добра връзка и усещане от страна на детето, че то може да се довери на социалния работник и че последният е загрижен за него.

Фазите на социална работа в случая са следните:

- Предварителна (или Подготвителна) фаза или начална фаза, в зависимост от степента на осигуреност с информация и др.
- Средна (или Работна) фаза
- Заключителна и Преходна фаза.

Предварителната подготвителна фаза е разположена във времето, предшестващо първия контакт с детето и се свързва с събиране на информация за проблема.

Средната работна фаза е времето когато се осъществява истинската работа.

Заключителната и преходна фаза - социалният работник подготвя детето за приключването на взаимоотношението и за прехода към нов начин на живот.

Основно умение в предварителната фаза на работа е изграждането у социалния работник на подготвителна емнатия към детето, въз основа на събраната информация. Тази техника се прилага преди да започне контакта с детето. Този процес включва усилията на социалния работник да влезе в допир с потенциалните чувства и тревоги, които детето ще донесе на срещата. Целта е социалния работник да стане по-чувствителен приемник на непреки съобщения от страна на детето на първата сесия. Чрез настройването социалния работник ще може да чуе косвените загатвания на детето и ще може да му отговори пряко.

В средната фаза, социалния работник трябва да потърси причините, факторите, поводът довели до постъпката на детето или неговото поведение, както и да квалифицира степента на риск, на която е подложено детето.

Също така, през тази фаза, трябва да се установи дали детето има нужда от медицински преглед, дали трябва да бъде настанено в подходящо заведение, при

необходимост да се възбуди съдебно преследване и пр.

Последната фаза включва определяне на възможностите за решаване на проблема, настаняване на детето в подходящо заведение, последващ мониторинг и пр.

Заклучение

Съществуват три главни топоса (семейство, училище и група от връстници), благодарение на които детето осъществява своите социални контакти, влиза във връзка с реалния свят и не на последно място – се подготвя за живота на зрелия индивид, т.е. подготвя се за поемане ролята на член на гражданското общество с всички произтичащи от това права и задължения. Именно обаче тези топоси са основните източници на насилие върху децата и поставянето им в риск.

При неправилно функциониране и разстройства в една или във всички системи, чрез които детето осъществява контакта си със света, нередко възникват различни компенсаторни механизми, свързани с употребата на алкохол и наркотични вещества, които от своя страна представляват непосредствен фактор, стимулиращ в голяма степен проявите на асоциално поведение.

Може да се обобщи: децата -жертви на насилие и агресия най – често също се превръщат в агресивни личности. В общ план, освен че пряко увреждат неговото здраве, създаване на рискови причини при децата е фактор, който несъмнено оказва влияние върху бъдещето им развитие, обикновено в отрицателна посока.

Държавната политика за развитието на ефективна система за грижи за децата, в която се отдава приоритет на детето и неговите права има за основа ратифицираната Конвенция за правата на детето на ООН и Закона за закрила на детето. Основен принцип на закона е правото на всяко дете да расте в семейна среда и да развива цялостния си потенциал. Институционалната грижа за деца остава като крайна мярка и последна алтернатива.

Социалната работа в тази категория се свързва с:

- Деца, живеещи в непълни семейства.
- Деца с отклоняващо се поведение и техните семейства.
- Деца жертва на насилие и семействата им.
- Деца в институции и техните семейства.
- Деца, които живеят на улицата и техните семейства.
- Деца с увреждания, настанени в институции и семействата им.
- Деца с увреждания, живеещи в семейна среда и семействата им.
- Деца и младежи, които напускат институциите и семейства им.

Социалната работа е насочена към идентифициране и решаване на проблемите на децата в тази категория.